

NOTARUL ANONIM AL REGELUI BELA AL UNGARIEI ȘI *SCHOLA* EPISCOPALĂ DIN VERCELLI

Cel mai timpuriu autor al unei narațiuni istorice din spațiul Ungariei medievale, Notarul Anonim al regelui Bela, cunoscut sub numele de Anonymus, s-a aflat multă vreme în centrul controverselor istoriografice, devenind obiectul unor contestări nemeritate față de calitatea operei sale. O mare parte a istoricilor secolului al XX-lea l-au considerat pe Anonymus un autor ceva mai târziu decât a fost el în realitate, crezând că opera sa, *Gesta Hungarorum*, ar fi fost scrisă după domnia regelui ungar Bela al III-lea (1172–1196), așadar în preajma anului 1200. O reluare a analizei textului *Gestei* ne arată însă că Anonymus, sau magistrul P., a fost în realitate notarul primului suveran ungar purtător al numelui de Bela, care a domnit între anii 1060 și 1063.

Unul dintre cele mai frecvent utilizate argumente în sprijinul unei datări târzii a *Gestei* a fost, inițial, o ipoteză lansată de Hóman Bálint într-una dintre scrierile sale de tinerețe: aceea că Anonymus și-ar fi făcut studiile la care se referă în prologul operei sale¹, împreună cu prietenul său N., *vire venerabili et arte litteralis scientie inbuto* („bărbat venerabil și învățat în arta științei literare”), la Universitatea din Paris². Această ipoteză a fost preluată de E. Jakubovich, îngrijitorul și prefațatorul ediției *Gestei Hungarorum* din seria *Scriptores Rerum Hungaricarum*³, și propagată prin intermediul acestei prestigioase ediții de texte narative. Prin autoritatea conferită de *Scriptores Rerum Hungaricarum*, ipoteza lui Hóman Bálint a ajuns să fie considerată un adevăr demonstrat, fiind preluată de autorii ulteriori și chiar folosită, fără discernământ, ca reper pentru datarea *post quem* a *Gestei*. Potrivit acestei logici, opera lui Anonymus putea fi scrisă doar după înființarea Universității din Paris, fapt care ducea inevitabil la datarea sa în epoca lui Bela al III-lea. Abia în anul 1991 istoricii G. Silagi și L. Veszprémy au revenit asupra acestei probleme, arătând, pe bună dreptate, că nimic din textul *Gestei* nu ne oferă vreun argument pentru a spune că Anonymus și-a făcut studiile la Paris⁴. În realitate, Anonymus nu indică nicăieri numele localității în care a studiat, nu ne oferă nici un motiv pentru a crede că *schola* pe care a frecventat-o ar fi fost o universitate⁵, și, mai mult decât atât, nu ne oferă nici un argument pentru a presupune că această instituție de învățământ s-ar fi aflat în Franța.

Textul *Gestei Hungarorum* ne arată cu destulă claritate faptul că, dintre regiunile europene, Anonymus cunoștea foarte puțin Franța și, dimpotrivă, foarte bine Lombardia și,

¹ *Dum olim in scholari studio simul essemus.*

² B. Hóman, *A Szent László-kori Gesta Ungarorum és XII-XIII. századi lezármazói*, Budapest, 1925, p. 44–46.

³ Szentpétery, I., ed. *Scriptores rerum hungaricarum tempore ducum regumque stirpis arpadianae gestarum*, 2 vol., Budapest, 1937–1938 (în continuare *SRH*), I, p. 24–25.

⁴ G. Silagi, L. Veszprémy, *Die „Gesta Hungarorum” des anonymen Notars: die älteste Darstellung der ungarischen Geschichte*, Sigmaringen, 1991.

⁵ A. Madgearu, *The Romanians*, p. 18.

în general, Italia nordică. Informațiile pe care Anonymus ni le oferă cu privire la expedițiile maghiarilor împotriva Franței (*Francia, Gallia*) sunt sumare și neconcludente, ele neconținând nici o referire la nume de locuri sau persoane: în capitolul 55 el relatează în treacăt cucerirea „Franciei și Galliei” (!) de către Lelu și Bulsuu⁶, pentru ca în capitolul următor să ne prezinte, în exact zece cuvinte, devastarea Galliei și jefuirea bisericilor sale de către maghiarii conduși de Botond, Zobolsu și Ircund⁷. În mod evident, *Gesta* nu oferă nici cel mai mic indiciu din care s-ar putea deduce că autorul ei ar fi cunoscut Franța, și cu atât mai puțin vreunul din care să reiasă că el ar fi studiat mai mulți ani în această țară. Utilizarea formulei „*Franciam et Galliam*” pledează, la rândul ei, pentru o datare timpurie a *Gestei*. Autorii secolului al XI-lea folosesc frecvent această asociere de nume pentru a diferenția Francia apuseană (*Gallia*) de cea răsăriteană, care va fi desemnată din secolul al XII-lea sub denumirea de *Franconia*. Astfel, Dudo de St. Quentin (960–1026), în a sa *Gesta Normannorum seu de moribus et actis primorum Normanniae ducum*, alternează denumirile de *Francia* și *Gallia*. Wipo (prima jumătate a sec. XI), în a sa *Gesta Chuonradi II imperatoris*, face această diferențiere foarte clară: cap. II – „*cum sibi adiacentibus Sclavis, Franci orientalis, Norici, Alamanni convenere. De Gallia vero Franci qui supra Rhenum habitant, Ribuarii, Liutharingi coadunati sunt*”; cap. XXIII – „*Uodonem comitem in Gallias Francorum*”; cap. XXXVIII: „*reversus imperator per Basileam descendas Franciam orientalem et Saxoniam*”. În *De bello Saxonico*, Bruno de Merseburg (cca 1040 – post 1082) continuă să desemneze Franconia și pe franconi sub formele „*Franciam orientalem*” (cap. 27), „*orientalibus Francis*” (cap. 30).

Descrierea campaniilor purtate de maghiari împotriva Occidentului european cuprinde, în schimb, ample referiri la realități politice, locuri, orașe și personaje istorice din nordul Italiei: marca Lombardiei⁸, Friuli (*Forum Julii*), Padova, Vercelli – cu descrierea uciderii episcopului Liutuardus și a capturării tezaurului episcopiei și, de asemenea, cu relatarea episodului uciderii lui Ștefan, fratele comitelui Waldo⁹ –, Susa (*Segusa*), Torino – caracterizat ca fiind o „cetate foarte bogată” (*Taurinam ciuitatem opulentissimam*) –, câmpia Lombardiei (*planam regionem Lambardie*)¹⁰. Anonymus menționează, de asemenea, regiuni și populații învecinate Italiei și legate de istoria acesteia: râpele senonilor (*abrupta senonensium*), munții senonilor (*montes senonum*), alimani (*populos alimonos*)¹¹.

Câteva dintre expresiile utilizate de Anonymus cu referire la regiunile nord-italiene merită, de asemenea, atenția noastră: în referirile sale la devastarea Lombardiei de către maghiari el folosește, în două rânduri, verbul „a veni”: *ac in marciam Lambardie se venire prepararent* („să se pregătească a veni în marca Lombardiei”)¹², *et in marchiam Lambardie venerunt* („și au venit în marca Lombardiei”)¹³. Dacă în cazul celei de-a doua mențiuni el ar putea fi eventual suspectat de preluarea neatentă a formulării din cronica lui Reginon de

⁶ Anonymus, 55: *Hinc uero egressi Franciam et Galliam expugnauerunt, et dum inde uictores reuertentur* etc. (“Plecând de aici [din Lotharingia] au cucerit Francia și Gallia, și când s-au întors de aici victorioși” etc. – s.n.)

⁷ Anonymus, 56: *Vniuersam quoque Galliam atrociter affligentes, ecclesias Dei crudeliter intrantes spoliauerunt* (“Au lovit cu sălbăticie și Gallia întregă, /unde/ au intrat plini de cruzime în bisericile lui Dumnezeu și le-au jefuit”).

⁸ Anonymus, 44, 53.

⁹ Anonymus, 53.

¹⁰ Anonymus, 56.

¹¹ *Ibidem*.

¹² Anonymus, 44.

¹³ Anonymus, 53.

Prüm, prima dintre acestea îi aparține, în schimb, autorului *Gestei*. Evident, nimic din opera lui Anonymus nu ne permite să avem vreo suspiciune legată de o eventuală utilizare nepotrivită a verbului *uenire*. Dimpotrivă, Anonymus folosește întotdeauna acest verb în contexte clare și lipsite de echivoc: relatarea deplasării maghiarilor și asociaților acestora către Pannonia, a stabilirii lor în această țară, a sosirii în Ungaria a diferitor personaje¹⁴; de asemenea, descrierea acțiunilor armate purtate împotriva maghiarilor sau a soliilor primite de conducătorii acestora¹⁵. El privește lucrurile, în mod evident, din perspectiva unui maghiar și a unui locuitor al Pannoniei, aceste mențiuni subliniind, după cum este și firesc, atașamentul său față de un popor și față de un spațiu geografic bine definite. Excepția reprezentată de folosirea acestui verb și în cazul Lombardiei trebuie, astfel, să indice cel puțin existența unei legături afective a Notarului Anonim cu spațiul nord-italic, dacă nu chiar eventuala localizare a autorului însuși în momentul redactării operei sale.

Care a fost însă acea *schola* pe care a frecventat-o Anonymus împreună cu prietenul său N.? Importanța acordată de autorul nostru unor evenimente istorice desfășurate la Vercelli pare să ne ofere un argument interesant în sprijinul legăturilor sale cu acest vechi și important centru episcopal pe lângă care funcționa, cel puțin din secolul al X-lea, o *schola* religioasă de prestigiu, care pregătea inclusiv funcționari de cancelarie. Dealtfel, doi dintre episcopii de Vercelli din secolele IX-X, Liutuardus și Leo, au fost *notarii* împăraților Carol cel Gros, respectiv Otto al III-lea și Henric al II-lea. Termenul *notarius*, purtat de Anonymus, are și el o importanță care nu a fost îndeajuns subliniată. În Ungaria medievală, cea dintâi atestare a notarilor curții regale datează din anul 1055, în timpul domniei lui Andrei I¹⁶, mențiunile reapărând în epoca lui Bela al II-lea, când un *Johannes notarius filius Tybus* avea ca principală însărcinare păstrarea sigiliului regal¹⁷. În 1138, un *Johannes filius Woth* este menționat, pentru prima oară în Ungaria, în calitate de *cancellarius*, păstrător al sigiliului regal; redactarea aceluiași act era realizată de un *scriptor*, în persoana lui Egidius, capelanul ducelui Ladislau¹⁸. Ulterior acestei date, cancelaria regală a Ungariei era condusă, în generali, de cancelari, personaje în subordinea cărora se aflau diferiți alți funcționari, printre aceștia numărându-se și notarii. Funcția de *notarius*, cu care Anonymus se mândrește în fața amicului său N., a fost, așadar, una cu adevărat importantă doar în timpul domniilor lui Bela al II-lea, perioadă în care notarul era păstrătorul sigiliului regal, și Bela I, când cancelaria regală a Ungariei se afla la începuturile organizării sale, iar demnitatea de *cancellarius* nu fusese încă introdusă.

În ceea ce privește sursele utilizate de Anonymus, probabil singurul izvor narativ medieval a cărui utilizare poate fi cu adevărat demonstrată este *Cronica universală* a lui Reginon (Regino) de Prüm (c.845–915), personalitate importantă a culturii medievale, abate de Prüm (892–899) și de Trier (899–915); de asemenea, Notarul Anonim utilizează *Continuarea* acestei cronici, realizată de un monah anonim din Trier, identificat uneori cu

¹⁴ Anonymus, 2: *de terra scithica descendes cum ualida manu in terram Pannonie uenit*; 8: *Almus dux cum omnibus suis uenientes terram intrauerunt Ruscie*; 11: *duces cumanorum cum uxoribus et filiis suis necnon cum magna multitudine in Pannoniam uenire concesserunt*; 13: *Et sic uenientes per siluam Houos ad partes Hung descenderunt* etc.

¹⁵ Anonymus, 9: *Et dux de Kyeu cum exercitu suo obuam processit eis, et adiutorio cumanorum armata multitudine contra Almu ducem uenire ceperunt* etc.

¹⁶ RA I. 12: *Nicolao, qui tunc temporis vicem procurabat notarii in curia regali.*

¹⁷ RA I. 59, 61 (*nostrae impressionem regalis imaginis per Johannem notarium apposuiamus*), 62.

¹⁸ RA I. 63: *Cancellarius, qui hoc privilegium region consignavit sigillo, Johannes filius Woth fuit, scriptor autem /.../ Egidius capellanus Ladizlai ducis fuit.*

Adalbert, ajuns mai târziu arhiepiscop de Magdeburg (m. 981)¹⁹. Este vorba, prin urmare, despre o scriere încheiată în secolul al X-lea. Tipul de relații dintre omenii de litere ai acestei epoci este asemănător aceluia practicat de Anonymus. Astfel, colecția de canoane ecleziastice a lui Reginon de Prüm, dedicată lui Hatto I, arhiepiscop de Mainz, a fost scrisă la cererea prietenului și patronului său Radbod, arhiepiscop de Trier (m. 915)²⁰, în același fel în care Anonymus își scrie opera la cererea prietenului său, N.

O reluare lipsită de prejudecăți a analizei textului *Gestei Hungarorum*, coroborată cu cercetarea literaturii medievale europene a secolelor XI-XII și, în special, a aceleia nord-italiene ar putea oferi, în opinia noastră, informațiile necesare pentru a putea soluționa problema datării scrierii lui Anonymus, la mai bine de două secole și jumătate de la redescoperirea sa, și pentru a clarifica problema ridicată de posibilele sale legături cu regiunile lombarde și cu prestigioasa *schola* episcopală din Vercelli, care pregătea funcționari de cancelarie, demnitari ecleziastici și oameni de cultură cu mult înainte ca universitățile să își fi făcut apariția în Europa.

KING BELA OF HUNGARY'S ANONYMOUS NOTARY AND THE BISHOPRIC *SCHOLA* OF VERCELLI

According to recent research, King Bela of Hungary's Anonymous Notary did not study in Paris, as most twentieth-century historians believed. A close study of Anonymous' work shows he did not have detailed knowledge on France, noted as "Francia et Gallia" – another clue for dating it in the eleventh century. The Anonymous Notary was nevertheless very familiar with Northern Italy, especially Lombardy, region he feels emotionally connected to. References in his work suggest he studied in the prestigious bishopric *schola* in Vercelli, where chancellery officers for the German imperial court were being trained.

¹⁹ F. Kurtze (ed.), *Reginonis abbatis prumiensis chronicon cum continuatione trevensis*, în *Monumenta Germaniae Historica. Scriptores rerum germanicarum in usum scholarum*, Hannover, 1890.

²⁰ *Libri duo de synodalibus causis et disciplinis ecclesiasticis*, în J. P. Migne, *Patrologia Latina*, vol. 132.